

TEK PARTİ DÖNEMİ DİN POLİTİKASI (1923-1946)¹

THE RELIGION POLICY IN THE SINGLE PARTY PERIOD (1923-1946)

Hüseyin KARA²

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun külleri üzerinden doğan Türkiye Cumhuriyeti'nde, 1923-1946 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi tek parti olarak iktidarı elinde tutmuştur. Cumhuriyet, Osmanlı'nın bürokratik yapısı ile birlikte ekonomik ve toplumsal yapıyı da devralmıştır. Tek parti dönemi, ülkede ulus-devletin inşa edilmeye, çağdaşlaşmanın-batılulaşmanın sağlanmaya çalışıldığı ve ülkenin geliştirildiği-dönüştürüldüğü bir dönem olmuştur. Bu amaçla ülkede bir dizi yenileşme reformu yapılmış ve devrimlerle ulus-devlet inşasına başlanmıştır. Bu gelişim-dönüşüm sürecinde geçmişle bağlantılı olarak başta din (İslamiyet) olmak üzere, kültürel yapıdaki birçok alanda yenileştirme-çağdaşlaştırma yoluna gidilmiştir. Bu dönemde din (İslamiyet), devrimleri yerleştirmede dönüştürülmesi gereken kurumların başında gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, siyasal, toplumsal ve ekonomik yapı çerçevesinde tek parti döneminin din politikasını irdelemektir. Çalışmada, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki (BCA) dönemle ilgili birinci elden belgeler değerlendirilmiş ve istatistiksel veriler ortaya konularak tek parti döneminin din politikası çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tek Parti Dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Politika, Din Politikası, Laiklik.*

Abstract

The People's Republican Party (CHP) led the Turkish Republic which was born on the ashes of the Ottoman Empire, between 1923-1946. The Republic, took over the bureaucratic structure together with the economical and social structure of the Ottoman Empire. The Single Party Period, tried to establish the nation-state building and also tried to construct the modernisation-westernization in the country as becoming a development-transformation period. Because of this aim, a serial of modernisation reforms had been done and with these reforms nation-state building was started. During this restoration-transformation period many fields in the cultural area and first of all at religion (Islam) area, was chosen

¹ Bu çalışma araştırmacının; İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda hazırlamış olduğu "Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Değişim Sürecinde Türkiye'de Din-Devlet İlişkileri" başlıklı Doktora Tezinden üretilmiştir.

² Dr., hgokara@hotmail.com

to be changed due to the relation with the past. In this period, religion (Islam) was the first area that had to be transformed due to establish the reforms. Aim of this study is to analyse the religion policy of the Single Party Period from the perspective of the political, social and economical structure. In this study the religion policy of the Single Party Period has been analysed by evaluating the related first hand documents at the State Archives of the Prime Ministry of the Republic of Turkey and giving the statistical information of this period.

Key Words: Single Party Period, The Republican Peoples' Party (CHP), Policy, Religion Policy, Laicism.

1.GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden miras aldığı siyasal, toplumsal ve ekonomik yapının üzerinde tarih sahnesine çıkmıştır. Monarşiden cumhuriyete, yarı teokrasiden laikliğe geçiş yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri olarak kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yeni bir devlet ve yeni bir siyasi yapı olarak tarih sahnesindeki yerini alırken yeni siyasi yapının, eski toplumsal ve ekonomik yapı üzerinde inşa edildiği unutulmamalıdır. Eski toplum yapısı ve ekonomik yapı değişmeden, Cumhuriyet ilan edilmiş ve bu yeni yapıyı yerleştirecek, toplumu dönüştürecek yasalar kabul edilerek uygulamaya konmuştur. Yeni siyasi yapının ve bunları kurumsallaştırıp, benimsetecek olan yasal düzenlemelerin toplumsal yapıyı da değiştireceği ümit edilirken, bütün bu düzenlemelere zaman zaman toplumdan tepkiler de eksik olmamıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra, yeni devletin kuruluşuna geçilmiş, yapılan bir dizi devrimle Osmanlı Devleti'nin külleri üzerinden yeni bir devlet doğmuştur. Suna Kili, Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli (200: 100) isimli eserinde; halk yığınlarını sömürgeci, işgalci güçlere karşı savaşıma itmenin, savaş başlatmanın, bağımsızlığa kavuşmanın, sonraki sorunların çözümünden daha kolay olduğunu, ulusal bağımsızlıklarını kazanan devletler için asıl sorunun Kurtuluştan sonra başladığını belirtmektedir. Çünkü kurtulan toplum gelenekseldi, uluslaşmamış ve ulus bilincine varamamıştı. Kurtuluş öncesindeki birleştirici, bir araya getirici bağ, kurtuluştan sonra kopmaktaydı. Oysa bir toplum, bir devlet için en önemli öğelerden birisi ulusal birlikti. Bu nedenlerle Kuruluş döneminin öncelikli hedefi uluslaşmayı ve çağdaşlaşmayı sağlamaya dönük olmuştur.

Kongar ise (2000: 318); Osmanlı toplum yapısı ile birlikte, bürokrat egemenliğinin de devralındığını belirtmektedir. Bu nedenle, toplum yapısını devletçi-seçkinci bir görüşle, tepeden inme düzenleme geleneği temelinde, İmparatorluk döneminde başlayan Batılılaşma çabalarının yönetsel uzantısı olmuştur. Osmanlı'da başlayan, halk için halka rağmen düşüncesi, Cumhuriyet döneminde de sürmüştür.

Bu çalışmanın amacı, tek parti döneminin siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısının din politikasına etkilerini ortaya koyarak sunmaktır. Bu doğrultuda çalışmada, dönemin siyasal gelişmeleri incelenmiş, toplumsal ve ekonomik yapısı da istatistikî bilgilerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, ilk elden Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen bilgi ve belgeler çalışmada irdelenmiştir.

2.CUMHURİYETİN KURULUŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN SİYASAL, TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAPISINA GENEL BİR BAKIŞ

Tek parti döneminin din politikasının tam anlamıyla anlaşılabilmesi için, Cumhuriyetin kuruluş döneminde Osmanlı Devleti'nden devralınan siyasal, toplumsal ve ekonomik yapıya bakmakta büyük fayda bulunmaktadır. Çünkü Cumhuriyet devrimleri bu yapı üzerinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

2.1. Siyasal Yapı

Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının uluslararası alanda tanınması Lozan Antlaşması'nın kabul edilmesiyle olmuştur. Lozan'da 20 Kasım 1922'de başlayan Barış Konferansı, 24 Temmuz 1923 tarihinde Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir (Lewis, 2008: 343). Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile Tanör'ün ifadeleriyle (2009: 10), ülkenin bağımsızlığını sağlayan **Kurtuluş** dönemi sona ermiş, çağdaşlaşma ve Batılılaşma yolunda 1940 yılına kadar sürecek olan **Kuruluş** dönemine geçilmiştir. Tanör gibi Jaschke de (1972: 20) yeni Türkiye'nin gerçek kuruluş yılını 1923 olarak belirtmektedir. Lozan Anlaşması'nın kabul edilmesinden hemen sonra, II. BMM seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde, I. Mecliste İkinci Grup içerisinde yer alan muhalif milletvekilleri tasfiye edilmiş, buna karşılık Kurtuluş Savaşı önderlerinden oluşan muhalefet, Meclis'teki yerini korumuştur. 9 Eylül 1923'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası adıyla siyasi parti kimliğine dönüştürülmüş, Mustafa Kemal genel başkanlığa seçilmiştir (Kırçak, 1994: 214).

II. Meclisin ilk uygulamalarından birisi, milletvekilleri için bir yemin metnini kabul etmek olmuştur. Bu metin şöyledir: “*Vatan ve milletin selamet ve saadetinden başka bir gaye takip etmeyeceğime ve milletin bila kayıt ve şart hâkimiyet esasına sadık kalacağıma... Vallahi*”. II. Meclis'in kabul ettiği diğer bir öneri ile 13 Ekim 1923 günü Ankara başkent olmuştur. Bununla birlikte öneride; “*...Milletimizin en değerli yöresi olan İstanbul'umuz İslam Halifeliği'nin merkezi olmak durumunu... sonsuzluğa kadar muhafaza edecektir*” ifadesine yer verilmiştir (Çelik, 1999: 91). Bu uygulamalarla dini söylemlerin, bir süre daha varlığını sürdürmesine izin verilmiştir.

II. Meclis, 29 Ekim 1923 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Yasası'nda yaptığı bir değişiklikle, Türkiye Devleti'nin hükümet biçimi olarak Cumhuriyeti kabul etmiştir (Çelik, 1999: 92). Yasanın ilk maddesinde yer alan “Hâkimiyet, bila kaydü şart milletindir” hükmüyle, devletin temel ilkesi yinelenmiştir (Gözaydın, 2009: 19). Aynı yasanın ikinci maddesinde ise; “Türkiye Devletinin dini, Din-i İslamdır” ibaresi yer almıştır (Bora, 2009: 117). Çünkü bu dönemde henüz, dini tamamen gözden çıkarmak olanaklı değildi (Kongar, 1999: 121). Bu nedenle dini söylemler birden siyasal ve toplumsal yaşamın dışına çıkarılmamıştır.

2.2. Toplumsal Yapı

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edildiğinde, ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısının hiçte iç açıcı bir durumda olmadığı görülmektedir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımında ülke nüfusu (Hatay hariç) 13.6 milyondur. Buna dayanarak 1923 yılı nüfusu 13 milyon olarak tahmin edilmektedir. Savaşlarda yaşamını kaybeden erkekler, hem erkek-kadın dengesini hem de yaş piramidini, verimli çağdaki insan gücü yönünden bozmuştu. Ülke sağlık ve eğitim nitelikleri yönünden de çok yetersiz bir insan gücüne sahipti. Sıtma ve verem hastalıkları yaygındı (Yenal, 2010: 9). 1927 yılı verilerine göre

nüfus yapısı bakımından ülke büyük oranda köylü nüfusa sahipti. Ülke nüfusunun %24'ü kentlerde, %76'sı ise köylerde yaşamaktaydı (TÜİK, 2006).

Cumhuriyetin kuruluş döneminde okuryazar sayısı bakımından da ülke oldukça geriydi. 1923 yılında, yurttaşların yalnızca % 10,6'sı okuma ve yazma biliyordu. Bu oran kadınlarda ise % 4'e kadar düşüyordu (Bilgin, 2005: 56). 1927 yılına gelindiğinde eğitim alanında ilerlemenin kaydedilemediği anlaşılmaktadır. Bütün düzeylerdeki öğrenci sayısı 497.300'dü. Bu sayının genel nüfusa oranından nüfusun ancak % 3,7'sinin okullarda eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. İlköğretimdeki okullaşma oranı ise yalnızca % 23'tü (Tunçay, 1992: 234–237). Bütün bu olumsuzluklara karşılık Mustafa Kemal, Osmanlı toplumsal yapısından kopmayı sağlayacak bütün araçları yaşama geçirmek istemiştir. Bu amaçla; milli bir burjuvazi yaratmak, laik-bilimsel eğitim aracılığıyla ekonomik ve siyasi bağımsızlığı pekiştirmek öncelik taşımıştır (Gümüšoğlu, 200: 61).

Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki toplumsal yapı gerek eğitimli nüfus, gerekse kentlerde yaşayan nüfus bakımından son derece yetersizdir. Uzun süreli savaşlar nedeniyle çalışma, sağlık, erkek-kadın dengesi bakımından da toplum yapısı büyük orantısızlıkları içinde barındırmıştır.

2.3. Ekonomik Yapı

1923–1930 yılları arasındaki dönemde devlet, ister liberalizm ister korumacılık biçiminde olsun, yerli ve ulusal burjuvaziye yetiştirmeye yönelmiştir. Aynı dönemde çiftçiyi korumak için önlemler de alınarak aşar vergisi ve iltizam yöntemi 1925 yılında kaldırılmıştır (Tanör, 2009: 336). Cumhuriyetin ilk yıllarında çok dar olan bütçenin, 1925 yılında aşar vergisi kaldırıldıktan sonra daha da daraldığı görülmektedir. 1926–1933 yılları arasında ortalama olarak 200 milyon TL. dolayında değişen devlet gelirlerinin, yaklaşık olarak % 60'ının vergilerden geldiği, % 20'sinin ise tekel kazançlarından kaynaklandığı görülmektedir (Yenal, 2010: 65). 1929–1933 yılları arasındaki bütçe gelirleri Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1: 1926-1933 Yılları Arası Bütçe Gelirleri

Gelir Türü (000 TL)	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Kazanç Vergisi	11.212	13.412	13.716	14.544	13.090	12.739	11.400	11.709
Muamele Vergisi	13.852	18.215	18.920	19.254	15.889	9.078	11.763	13.148
Bina V.	4.401	5.048	5.931	7.580	7.899	4.417	4.247	4.147
Hayvan V.	14.234	12.629	11.913	13.855	13.857	13.163	11.169	10.731
Arazi V.	6.564	5.890	5.696	6.307	5.759	6.052	4.999	4.889
Gümrük V.	61.423	59.752	64.211	65.641	56.158	44.009	38.514	34.834

Tekel Gelirleri	21.112	31.620	35.889	37.958	35.744	34.334	39.599	33.107
Diğer Gelirler	47.565	55.673	65.754	59.009	68.081	63.632	92.163	85.734
Toplam	180.363	202.239	222.030	224.143	216.477	185.924	214.304	198.299

KAYNAK: YENAL, Oktay (2010), *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, s.64, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Tablo 1’de görüldüğü gibi Cumhuriyetin kuruluş döneminde, devlet gelirlerinin büyük bölümü vergi gelirlerinden oluşmuştur. Söz konusu vergiler işçi ve köylüden alınan vergilerdir. Buna karşılık bütçe 1923 ile 1926 yılları arasında sürekli açık vermiştir (Yerasimos, 2005: 96). Daha sonraki yıllarda devletçilik adını alacak olan müdahaleci yöntemle devlet, özel sanayici, çiftçi ve tüccar yetiştirmek için gerekli yardımları yapmıştır. Cumhuriyet Türkiye’si, uzun yıllar süresince kaynaklarının önemli bir bölümünü, Avrupa sanayisinin tüketim malları için kullanmıştır. Sonuçta 1927 yılında, tüketim malları, ithalatın % 70’ine ulaşmıştır (Avcıoğlu, 1971: 245). Devlet bu dönemde, harcamalara kaynak sağlamak için 1926 yılında yeni vergileri yürürlüğe koymuş, var olanların ise oranını artırmıştır. Aynı dönemde, GSMH’nın % 50’den fazlasını oluşturan tarım kesimi ekonominin bütününe etkileme gücüne sahip olmuştur (Kazgan, 2006: 64). Bununla birlikte ekilebilir tarım toprağı yetersizdi, ülke topraklarının ancak % 5’i işlenebilmiştir (Yenal, 2010: 10).

Söz konusu verilerin incelenmesinden Cumhuriyetin kuruluş döneminde, ekonomide tarım kesiminin ağırlıklı olduğu görülmektedir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımından çıkarılan sonuçlara göre; aktif nüfusun % 78,2’si tarımda çalışmaktaydı. Sanayi, ulaştırma ve ticaret alanında çalışanların oranı ise yalnızca %10’du. Ekonomi, son derece geri bir gelişme düzeyindeydi (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 9).

Sanayi kesimine bakıldığında, Milli Mücadele’nin sonunda ülkede sanayinin yok denecek düzeyde olduğu ve gelişmediği görülmektedir (Cem, 1995: 276). Sanayi kesimi Cumhuriyetin ilk yıllarında, Osmanlı ekonomisi içerisindeki nicel boyutlarını ve yapısal özelliklerini taşımaktaydı (Boratav, 2006: 52). Kapitülasyonların sonucunda var olan zanaatlar yıkılmıştı. 1923 yılı rakamlarına göre ülkede imalathane niteliğinde 386 işyeri ile 20.000 sanayi işçisi vardı. Bu dönemde yabancı şirketlerin ekonomideki varlığı baskındı. Başta demiryolları, elektrik ve ulaştırma şirketleri olmak üzere İstanbul ve İzmir rıhtım işletmeleri gibi önemli ve büyük işletmeler yabancı şirketlerin elindeydi (Cem, 1995: 276). 1923–1927 yılları arasındaki ekonomik verilere bakıldığında, Türkiye’nin sanayi kuruluşlarının yapısal bir devrime uygun olmadığı görülmektedir. Bu dönemde tarım sektörü ezici bir biçimde ekonominin hâkim sektörüdür (Karpaz, 2009: 71). Söz konusu kuruluşların küçük aile işletmeleri olduğu, yerli küçük işletme sayısının artmasına karşılık, büyük sermayeye sahip olmadıkları görülmektedir.

Ülke genelinde elde edilen gelir bakımından sanayi gelirleri, ulusal gelirin yalnızca %10’unu oluşturuyordu (Yenal, 2010: 11). Gıda, deri ve dokuma kollarının üretim değeri bakımından imalat sanayi içerisindeki payları 1913’de % 88, 1927 yılında ise % 87 oranındaydı. Sonuç olarak, 1923–1929

yılları arasında anlamlı bir sanayileşme süreci oluşmamıştı (Boratav, 2006: 52). Ayrıca illeri ve bölgeleri birbirine bağlayan ulaştırma olanakları, yabancıların elindeki birkaç demiryolu dışında yok gibiydi. Ne yeterli motorlu araç ne de karayolu bulunuyordu (Yenal, 2010: 13). Cumhuriyetin kuruluş döneminde, tarım sektörü ülkenin yiyecek ihtiyacını karşılamaya dönük üretim yapmaktaydı. Büyük sanayi işletmeleri yabancıların elinde olup, Türkler yalnızca küçük işletme sahibi olarak faaliyette bulunmaktaydı.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, kişi başına düşen milli gelirden de uzun savaş yıllarının olumsuz etkileri devam etmişti. 1923'te kişi başına düşen milli gelir, 1913 düzeyinin yaklaşık olarak % 40 altındaydı. Cumhuriyet ekonomisi 1913 yılının kişi başına düşen milli gelir düzeyini ancak 1929 yılında yakalayabilmiştir (Pamuk, 2008: 298). Kişi başına milli gelirin 1927 yılında 114 TL (59 \$), 1929 yılında ise 124 TL (60 \$) olduğu görülmektedir (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 9). Ülkenin yoksulluğu, düşük milli gelir oranlarından da anlaşılmaktadır.

Aynı dönemde Ekim 1929 tarihinde New York Borsası'nın çöküşü, bütün dünyayı etkileyen bir bunalıma neden olmuştur. Bu dönemde dünya genelinde ticaret hacmi azalmış, fiyatlar düşmüş, işsizlik artmıştır. İhracatı büyük ölçüde tarımsal ürünlere dayanan genç Türkiye Cumhuriyeti de bu gelişmelerden olumsuz olarak etkilenmiştir (Lewis, 2008: 377). Buğday ve tahıl fiyatları 1928-1929 yılı fiyatlarından, 1932-1933 yılına kadar % 60 oranında düşmüş ve 1930'ların sonlarına kadar aynı düzeyde kalmıştır. Tütün, kuru üzüm, fındık ve pamuk gibi ihracat ürünlerinin fiyatları da 1932-1933 yılına kadar % 50 oranında gerilemiştir. Bu durum, ülkenin daha fazla pazara yönelen bölgelerinde tarımsal çöküşe neden olmuştur (Pamuk, 2008: 173). 1929 Bunalımı nedeniyle, ülkede devletin ekonomiye yön vermesine yönelik bir dizi düzenleme kabul edilmiştir.

2.4. Devletçilik İlkesine Geçiş

Ekonomide olumsuz olarak yaşanan süreçte devletin, daha büyük ekonomik etkinliklerde bulunması gerektiği görüşü öne çıkmıştır (Lewis, 2008: 394). Bu gelişmeler sonunda Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) 1931 Kongresi'nde, yeni bir ekonomi politikasının oluşturulup, hem bu politikaya hem de bütün rejime destek olacak bir ideoloji tanımlanmaya çalışılmıştır. Sonuçta, "*Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik (Layiklik), Devletçilik ve Devrimcilik rejimin ideolojisini oluşturan ilkeler*" olarak kabul edilmiştir. Gerçekte ise kongrenin temel sonucu devletçilik ilkesinin kabul edilmesi olmuştur. Bu ilke ile devletin bir sanayileşme programıyla ekonomik etkinliklere müdahale etmesi öngörülmüştür (Karpat, 2009: 74). Bu dönemde Mecliste revaç bulan üç beyaz parolası içinde bulunulan durumu daha iyi anlatmaktaydı: Ekmeğimizi kendi unumuzdan yoğurmak, şekerimizi kendi pancarımızdan almak ve bezimizi kendi pamuğumuzdan dokumak (Atay, 2004: 491). Bundan sonra devlet, dünya bunalımından korunmak için ekonominin dizginlerini kendisi ele almıştır (Cem, 1995: 287).

Devletçilik ilkesinin kabul edilmesiyle birlikte kalkınma planları da hazırlanmıştır. 1934 yılında Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Plana göre, genellikle tüketime yönelik sanayi kollarını içine alan devlet teşekkülleri kurulmuştur (Karpat, 2009: 72). 1935 yılında ise devletçilik ilkesi yeniden tanımlanarak devletin, kamu düzeninin gerekli kıldığı durumlarda özel girişimin etkinliğinin denetlenmesi de devletçilik kapsamına alınmıştır (Tezel, 2002: 243).

Bu gelişmeler ışığında; 1929, 1935 ve 1939 yıllarında Türkiye'nin ulusal geliri Tablo 2'de görülmektedir:

Tablo 2: 1929, 1935 ve 1939 Yılları Türkiye'nin Ulusal Geliri (Cari Fiyatlarla-Milyon TL).

SEKTÖR	1929 (%)	1935 (%)	1939 (%)
Tarım	893 (49.60)	445 (36.4)	634 (38)
Sanayi	241 (13.3)	202 (16.5)	314 (18.8)
Ulaşım	49 (2.7)	42 (3.5)	66 (3.9)
Ticaret-Bankacılık	291 (16.2)	198 (16.2)	279 (16.8)
Hizmetler	113 (6.3)	121 (9.9)	125 (7.5)
Diğer	213 (11.9)	215 (17.5)	251 (15)
TOPLAM	1800	1223	1669

KAYNAK: DEMİRGİL, Demir (1969), "Memleketimizin Çözülmemiş Meseleleri, Devletçilik", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın**, Sayı.26, (19-24).

Tablo 2'de görüldüğü gibi tarım sektörünün 1929 yılındaki ulusal gelir içerisindeki oranı % 50'ye yakınken, bu oran 1935 yılında % 36.4'e düşmüştür. 1939 yılında ise tekrar yükselerek % 38 düzeyine ulaşmıştır. 1929-1935 yılları arasında tarımın gerilemesinin nedeni 1929 dünya ekonomik bunalımının uzun sürmesi ve sanayileşmenin ülkemizde artmasıdır (Demirgil, 1969: 24). 1930-1939 yılları arasında, Türkiye'de sanayileşme alanında ciddi adımlar atılmış, sonuçta bu dönemde ortalama büyüme hızı % 7.9 olmuştur. Sanayileşme ile önce yaygın tüketim mallarının ülke içinde üretilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu dönemin sonunda önemli bir gelişme olarak üç beyazlar, yani un, şeker ve dokuma yerli üretimle sağlanmaya başlamıştır (Boratav, 2006: 71). Ekonominin iyiye gittiği 1935 yılında bazı vergilerle ilgili alınan kararlarda da görülmektedir. Alınan kararlar şeker ve tuz ucuzlatılmış, bazı vergilerde indirim sağlanmış, çiftçi borçları da taksitlendirilmiştir³. Ülkenin içerisinde bulunduğu sıkıntılı duruma karşılık bütün olanaklar kullanılarak, sanayileşme için kamu iktisadi teşekkülleri oluşturulmuştur.

Devletçilik uygulaması ile bunalımın atlatılması, ekonomik alanda önemli gelişmelerin sağlanması ve Kemalist ilkelerin yerleşmesi için daha uygun bir zemin yaratılmıştır (Şaylan 1987: 54; Lewis, 2008: 384; Beriş, 2009: 192). Bu zeminde halk, siyasal, toplumsal ve ekonomik açıdan dönüştürülmeye, böylece batılı değerleri benimseyen yeni bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. Devletçilik ilkesi ile devrimlerin daha kolay olarak toplum tarafından kabul göreceği, ekonomik olarak refahı artıran halkın, batıda olduğu gibi yapılan yenilikleri benimseyeceği düşünülmüştür. Bununla birlikte ülkede güçlü bir burjuva sınıfının olmaması, bu görüşün geçerliliğini büyük ölçüde azaltmıştır. Cumhuriyetin kuruluş döneminin ekonomik yapısının çok geri olduğu görülmektedir Bu nedenle ülkede uygulanan devletçilik uygulamaları, toplumsal alanın biçimlendirilmesinde de önemli bir yer tutmuştur. Bununla birlikte devletçi ekonomi politikaları nedeniyle ülkede toplumsal ve kültürel gelişmeler de baskı altına alınmıştır.

³ BCA, 490.01.3.12.11., 8 Şubat 1936.

3. TEK PARTİ DÖNEMİNİN ÖNEMLİ SİYASAL VE TOPLUMSAL GELİŞMELERİ

Cumhuriyetin ilan edilmesinden hemen sonra bir dizi yenileşme ve reform hareketine başlanmıştır. Siyasal, toplumsal ve ekonomik alandaki yeniliklerle ulus-devletin inşa süreci başlamıştır.

3.1. Halifeliğin Kaldırılması

Cumhuriyetin ilanı ile Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Böylece, başkansız bir devlet sisteminin yarattığı boşluğu halifenin doldurması olanağı ortadan kaldırılmıştır. Ancak cumhuriyetin ilan edilmesine, saltanatın kaldırılmasından daha çok tepki doğmuştur. Bu tepki, saltanat kaldırıldıktan sonra bile hilafeti, yeni siyasal sistemde Devlet Başkanı olarak görme eğiliminden kaynaklanmaktaydı (Özek, tarihsiz: 473–474). Bununla birlikte cumhuriyet ilan edilmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nde ulusal egemenlik, henüz bir halk egemenliği biçiminde olmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktidarı halk değil, bürokrat sınıfın öncülüğünü yaptığı, üretim ilişkilerini denetleyen tarım ve ticaret burjuvazisi birlikte kullanmıştır (Yücekök, 1983: 60). Bu durumun en önemli nedeni, ülkede kendi ekonomik çıkarlarını savunmak zorunda olan bir burjuva sınıfının olmamasıydı.

Bu ortamda Türkiye'yi laikleştirme yolunda ilerletecek adım, hilafet kurumunun kaldırılması ile olmuştur. Mustafa Kemal, Hilafetin ve Evkaf ve Şer'îye Bakanlığı'nın kaldırılması önerisini din adamlarına imzalatmaya dikkat etmiştir (Avcıoğlu, 1971: 235). Bu amaçla Şeyh Saffet Efendi ve Adliye Vekili Seyit (Mehmet Seyyid) Bey, halifelik kurumunun niçin kaldırılması gerektiğini TBMM'de açıklamış ve yapılan görüşmelerden sonra halifelik, 3 Mart 1924 tarihinde milli egemenlik ilkesinden çıkarılan sonuca göre kaldırılmıştır (Tunaya, 2007:145-146). Osmanlı Devleti'nde ulema geçmişte birçok defa yapılan reformları geciktirmiş veya sona erdirmişti. Mustafa Kemal, onların kendi devrimini engellememesi konusunda kararlı davranmıştır (Lewis, 2008: 356). Hilafetin kaldırılması sonucunda, günlük yaşamın bütün noktalarını düzenleyen dinin, bu bölgelerle ilişkisi kesilmiştir. Çünkü doğum, ölüm, eğitim, kültür, ölüm ve miras gibi toplumsal hayatı düzenleyen birçok işlem için ulemanın hizmetleri gerekliydi (Mardin, 2007: 96). Hilafetin kaldırılmasının diğer bir önemli sonucu ise, devletin aynı zamanda büyük ölçüde dini kimlikten sıyrılması, yeni Türkiye'nin İslam dünyasıyla merkezi bağlantı noktasının ortadan kaldırılmasıdır (Kara, 2005: 180).

3.2. Evkaf ve Şer'îye Vekâletinin Kaldırılması

Halifeliğin kaldırıldığı gün çıkarılan ikinci yasayla Evkaf ve Şer'îye Vekâleti (Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı) ile Erkânı Harbiyeyi Umumiye Vekaleti (Genelkurmay Bakanlığı) de kaldırılmıştır. Evkaf ve Şer'îye Vekaleti'nin yerine Diyanet İşleri Riyaseti (Başkanlığı) (DİB) kurulmuştur (Lewis, 2008: 557). DİB, Cumhuriyet döneminde dinin eğitim, hukuk ve devlet ilişkileri açısından getirdiği en önemli kurum olmuştur (Berkes, 2009: 535).

DİB Yasasının ilk maddesi, Müslümanlık kurallarını eylemler ile inançlar ve ibadetler olarak ikiye ayırmış, birinci alan bütünüyle TBMM'nin yasama yetkisi altına alınarak şeriat hukuku kaldırılmış, inanç ve ibadetlerle ilgili işlemler ise DİB'na bırakılmıştır (Berkes, 2009: 535). Yaklaşık 45 gün sonra 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen yeni Anayasa ile de TBMM, şer'î kuralları uygulamakla görevli kılınmıştır (Çelik, 1999: 111).

3.3. Tevhid-i Tedrisat Yasasının Kabulü

Halifeliğin kaldırıldığı gün çıkarılan üçüncü yasa, bütün eğitim ve öğretim kurumlarının birleştirildiği Tevhid-i Tedrisat Yasası olmuştur. Yasa ile bütün medrese ve okullar Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu yasaya dayanarak, eğitim Bakanı Vasıf Çınar'ın emriyle medreseler de kapatılmıştır (Jaschke, 1972: 74). Tevhid-i Tedrisat Yasasının çıkartılmasındaki asıl amaç, hem bütün eğitim kurumlarını Eğitim Bakanlığına bağlamak, hem de Tanzimat'tan beri devam eden ikili öğretime medreseleri kapatarak son vermektir.

Bu yasanın din eğitimi ile ilgili 4. maddesine göre; “*Maarif Vekaleti (Eğitim Bakanlığı) yüksek din uzmanları yetiştirilmek üzere Darülfünun'da bir ilahiyat Fakültesi kurulacak, imam ve hatip gibi din hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla görevli memurların yetişmesi için de ayrı okullar*” açacaktı (Kayadibi, 2010). Yasada emredilen imam ve hatip okulları 1924 yılında İstanbul ve 28 ayrı yerde açılmış (Jaschke, 1972: 75), din görevlileri için yüksek düzeyde eğitim veren Süleymaniye Medresesi'nin görevi ise, İstanbul Üniversitesi'nde kurulan İlahiyat Fakültesi'ne devredilmiştir (Mardin, 2007: 97). Ancak imam hatip okullarının sayısı, zamanla öğrenci azlığından dolayı eksilmiştir. 1924'de 28 okulda toplam 2.258 öğrenci ve 300 öğretmen varken bu sayı 1932'de 10 okula, 1927–1932 döneminde ise İstanbul ve Konya'da olmak üzere ikiye düşmüştür (Jaschke, 1972: 75). Bu dönemde İzmir'de kapatılan imam hatip okulunun Trabzon'un Of ilçesinde açılması hakkındaki öneri de kabul edilmemiştir⁴. İmam hatip okulu mezunlarının diğer meslek okulu mezunlarıyla eşit haklara sahip olma ve ücret artışı istekleri de kabul edilmeyen başka bir öneriydi⁵.

3.4. 1924 Anayasasının Kabulü

Saltanat ve halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte, yürürlükte olan 1921 Anayasası ile 1876 Anayasası'nın temel ilkelerini kaybetmesine neden olmuştu. 20 Nisan 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni Anayasası kabul edilmiş ve bu Anayasa 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası günün koşullarının zorlaması nedeniyle teokratik bir anayasa olarak ortaya çıkmıştır. Anayasanın 2. maddesine göre, Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslam'dır, 26. maddede ise TBMM'nin görevleri arasında din işlerinin yürütülmesi de yer almıştır. Bunlara karşılık 70. madde de; vicdan özgürlüğü kabul edilmişti. Ulusal egemenlik ilkesine dayanan yasama organının tanrısız görevlerle yükümlü kılınması, günün koşullarının bir zorlaması nedeniyle olmuştur (Özek, tarihsiz: 480). Anayasanın yapısında ve siyasal biçimlenme ile anayasal kurallar arasında var olan çelişki bir süre için kabul edilmiş, Mustafa Kemal tarafından “ilk uygun zamanda kaldırılması” gerektiği belirtilmiştir (Özek, tarihsiz: 480).

3.5. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

Kabul edilen yasalarla dini niteliklerinden sıyrılan Türk Devleti, laiklik yolundaki gelişmelerini devam ettirmiş, ancak Hilafetin kaldırılması İslamcı çevrelerin tepkisine yol açmıştır. Silifke, Bursa Reşadiye ve Adapazarı'nda başını şeyh ve hocaların çektiği olaylar çıkmıştır. Ülkedeki bu ortam içinde, 1924 yılının sonlarında Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile batılılaşma hareketlerini eleştiren

⁴ BCA, 30.10.00.7.41.3., 01 Şubat 1925.

⁵ BCA, 30.10.192.313.19., 23 Şubat 1926.

Kazım Karabekir Paşa tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur (Sencer, 1999: 195). TCF Programının 6. maddesinde, “*Fırkanın, adem-i merkezîyetçi olduğu, ekonomik alanda liberalizm yanlısı bir politika izleyeceği ve dinsel inanç ve düşüncelere saygılı olduğu*” ifade edilmiştir (Kırçak, 1994: 234). TCF, açıklanan beyanname ve programıyla siyasal ve ekonomik alanda liberal demokrasiyi savunmaktaydı (Tunçay, 1992: 104). Fırkayı kuranlar, temel olarak saltanat ve hilafetin kaldırılmasına tepki duyanlardan oluşmaktaydı (Sarıbay, 2001: 48). Bu nedenle Cumhuriyete ve yeni siyasal yapıya karşı olanlar, eski İttihat ve Terakki üyeleri bu fırka içerisinde yer almışlardır (Özek, tarihsiz: 479).

Bu dönemde, İslam dininin en tutucu olanlarını içerisinde toplayan Nakşibendî tarikatının etkili olduğu Doğu Anadolu Bölgesi’nde, 13–14 Şubat 1925 tarihlerinde Şeyh Said isyanı çıktı. Ayaklanmanın nedeni, hükümetin dinsizleştiği, milletin dinsizliğe götürüldüğü, dinin kaldırılmak istendiği ve dinin kaybedilmekte olduğu propagandasıydı (Goloğlu, 2007: 113). Cumhuriyete karşı olan Şeyh Said’in amacı bir Kürt İslam Devleti kurmak ve hilafeti geri getirmektir (Işıklı, 2006: 184). Devrime tepkilerin en büyüğü olan bu isyanın bastırılmasından sonra İstiklal Mahkemeleri kuruldu ve Takrir-i Sükûn Yasası kabul edildi (Tunaya, 2007: 148). Çıkarılan 556 sayılı yasa ile de hilafet lehinde propaganda yapmak yasaklandı (Öztemiz, 1997: 44). Bu dönemde halk yığınlarının yapılan yasal düzenlemelere karşı, din elden gidiyor diye gösterdiği tepkiler üzerine DİB, müftülüklere gönderdiği bir genelge ile halka Cumhuriyetin güzelce anlatılmasını istiyordu⁶. Ayaklanma süresince TCF’nin birçok şubesi ayaklanma ile ilgili görülerek kapatıldı. Sonuçta, 5 Haziran 1925 tarihinde de Takrir-i Sükûn Yasası ile fırka tamamen kapatıldı (Özek, tarihsiz: 80). Böylelikle ülkede demokrasinin tam anlamıyla gelişmesi fırsatı kaçırılmış, çok partili hayata geçiş süreci 20 yıl sonraya bırakılmıştır.

3.6. Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması

TCF’nin kapatılmasını, isyanın tarikatlar tarafından başlatıldığı gerekçesiyle, ülke genelindeki tekke ve zaviyelerin kapatılması izlemiştir. Aynı zamanda tarikatların cemiyetleri dağıtılarak, toplanmaları, törenleri ve özel kıyafetleri de yasaklanmıştır (Lewis, 2008: 358). Tekke ve zaviyelerin kapatılması da sivil toplumun bütün unsurlarıyla ortadan yok olmasına yol açmıştır. 1925 Tarihli Tekke ve Zaviyelerin ve Türbelerin Kapatılması ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Kaldırılmasına Dair Yasa’nın kabul edilmesinden sonra, tarikatların faaliyetleri yeraltına inmiştir. Bu yasadaki en fazla etkilenen tarikat ise dini ayinleri halk arasında yapılan Mevlevilerdi. Ayrıca, Nakşibendî ve diğer tarikatların da zikirleri yasaklanmıştır. Bununla birlikte bu tür ayin ve zikirler küçük gruplar halinde evlerde ve kırsal kesimde yapılmaya devam etmiştir (Jenkins, 2008: 96).

Her türlü tarikatın ve tarikat faaliyetlerinin yasaklanmasına rağmen, yasa dışı tarikat ayinleri yapmaktan ötürü 1929 ile 1937 yılları arasında haklarında yasal işlem yapılanların sayıları Tablo 3’te gösterilmiştir.

⁶ BCA, 51.2.00.00.13.3., 09 Mayıs 1925.

Tablo 3: 1929-1937 Yılları Arasında Hakkında Tarikatçılıktan İşlem Yapılanların Sayısı

Tarikat	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	TOPLAM
Nakşi	5	57	22	10	13	4	81	371	24	587
Rufai			8		1		1	9		19
Bektaşî		1	1	29	7	24	92	74	48	277
Kadiri		30	21	23	7	76	2			159
Mevlevî									4	4

KAYNAK: SOLGUN, Sertaç (2010), *Menemen Olayı Sonrasından İkinci Dünya Savaşına Türkiye'nin İç Güvenliği (1930-1939)*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Tarikatçılıktan dolayı hakkında işlem yapılanların sayısal dağılımına bakıldığında ise, bu dönemde en fazla Nakşilik ile Bektaşilik tarikatlarının etkin olduğu görülmektedir.

Toprak (1978: 177), toplumdaki dinsel güçlerin, denetim mekanizmasının dışına itildikleri için sistem dışı hareketler biçimine itildiklerini belirtmektedir. Çıkan isyanlar, Kürtçülük boyutunun dışında tek parti döneminin laiklik uygulamasına karşı protesto hareketleri olmuşlardır. Mardin ise (2007: 121), ilmiye sınıfının ortadan kaldırılması ve tarikatların yeraltına itilmesinin, Türkiye'de dini gücün iki dayanağını ortadan kaldırdığını öne sürmektedir (Mardin, 2007: 121). Bu dönemde bazı elit kesimce uygulanmak istenen batılılaşma isteği, geniş halk kitlelerinin değerler sistemi açısından pek az bir anlam ifade etmiştir (Toprak, 1978: 177).

3.7. Latin Alfabesinin Kabulü

Cumhuriyet rejimi, eğitim alanında görülen sayısal verilerdeki yetersizliklere karşılık, bu alana batılılaşmada etkin bir rol vermiş ve eğitimin, ülkeyi dönüştürmede öncülük etmesini beklemiştir (Tunçay, 1992: 234). 3 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen Latin alfabesi ile Arapça-Farsça kırmısı niteliğindeki bir dil olan Osmanlıca'nın yerine, Türkçe köklerden oluşan ulusal bir bilim ve kültür dilinin yaratılması hedeflenmiştir (Tanör, 2009: 253). Çünkü Arap alfabesi ile okuyup yazmanın Batılı düşünceye geçiş için bir engel olduğu değerlendirilmekteydi (Özgen, 1995: 118). Ayrıca bu çalışmalarla, Arap-İslam dünyası ile olan kültürel bağı gevşetmek ve dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisini hafifletmek de amaçlanmaktaydı. Başka bir ifadeyle bu düzenlemelerle Türkiye, yönünü Doğu'dan veya Güney'den Batı'ya çeviriyordu (Tanör, 2009: 253). Bu amaçla ülkemizde hızlı bir okuma yazma seferberliği başlatıldı. Henüz alfabe değişikliği yürürlüğe girmeden din görevlilerinin de açılan kurslara devam ederek okuma-yazma öğrenmeleri istendi⁷. Latin alfabesinin kabulüyle kutsalla olan son bağ da koparılmıştı (Jenkins, 2008: 99).

3.8. Şapka İktisası Hakkındaki Yasa

Yapılan yenileşme düzenlemelerinden en fazla tepki alan 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen Şapka İktisası Hakkındaki Yasa olmuştur. Bir süre sonra fesin yerine şapka giyilmesine Erzurum, Kayseri, Rize, Maraş ve Giresun'da tepkiler ortaya çıkmıştır. Ancak bu tepkiler toplumca desteklenmediği için kısa zamanda bastırılmıştır (Goloğlu, 2007: 175; Toprak, 1981: 69). Şapka devrimi toplumu modernleştirme girişimlerinin somut bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Farklı toplumsal değişim girişimlerine sessiz kalan halk, sembolik bir anlamı olan şapka gündeme geldiğinde muhalefet etmiş, rejim de devrimlerin tehlikede olduğu gerekçesiyle buna karşı koymuştur (Beriş, 2009: 74).

⁷ BCA, 51.2.00.00.7.10., 18 Eylül 1928.

Bu dönemde, DİB tarafından yayınlanan genelge ile camilerde bütün cemaatin namaz kılarken şapka giymeleri suretiyle yeknesaklığın sağlanması istenmiş⁸, camilere şapka asılacak yerlerin yapılması hakkında Şarki Karahisar mebusu Ali Sururi tarafından bir yasa teklifi dahi verilmiştir⁹. İlerleyen yıllarda ilmiye mensuplarının kılık ve kıyafeti üzerinde daha çok durulmaya başlanmış, ilmiye mensuplarına diğer zamanlarda şapka giyme zorunluluğu¹⁰ getirilerek, ilmiye mensuplarının tarlada çalışırken¹¹ ve ticaretle uğraşırken ilmiye kıyafetlerini giymeleri yasaklanmıştır¹². Bu yasaklamalarla, din adamlarının toplum içerisinde, dini kişilikleri ile etkin bir biçimde yer alması, dinsel kuralların toplumu biçimlendirmesi engellenmek istenmiştir.

Cumhuriyetin ilk döneminde, erkek kılık kıyafetini düzenleyen yasal düzenlemeler yapılmasına karşılık, kadın kılık ve kıyafetinin düzenlenmesi konusunda somut bir düzenleme yapılmamıştır (Aksoy, 2005: 116). 1927 yılında kadın kıyafetlerinin modern kıyafetlere dönüştürülmesine dair bir karar¹³ alındıysa da, bazı illerde yapılan uygulamalara karşı özellikle din adamlarının yaptığı eleştiriler¹⁴ ve tahrikler¹⁵ sonucunda zamanın koşulları nedeniyle katı bir uygulamaya geçilememiştir. Bu nedenle hükümet yapılacak uygulamaların yerel yönetimler eliyle yapılmasını benimsemiştir. Bu kapsamda 1934 yılında alınan bir karar ile çarşaf ve benzeri kılıkların mahalli belediyelere bırakılması ve yerine medeni kıyafetlerin (manto) giyilmesinin sağlanması istenmiştir (Solgun, 2010: 142). Bu karar üzerine ilk önceleri Sinop¹⁶, Trabzon¹⁷, Muğla¹⁸, Yozgat¹⁹ ve Maraş'ta²⁰ çarşaf ve peçe yasaklanmış, daha sonraları peçe yasağını uygulayan illerin sayısı 35'e kadar ulaşmıştır (Solgun, 2010: 145). Bu dönemde başta parti üyesi kadınlar ve belediye çalışanları olmak üzere kadınlara manto giyme kuralı getirilmiş, halka ucuz mantoluk kumaş temin edilmiştir²¹. Ancak bu uygulamaya ilk tepki Mersin'de ortaya çıkmış, halkın bir kısmı belediyenin uygulamalarını protesto ederek gösteriler yapmıştır. Diğer illerde de görülen benzeri tepkiler üzerine yerel yönetimler bu uygulamayı gevşetmiştir (Solgun, 2010: 143). Hükümet uygulamalarda birlik sağlanması ve daha ciddi olarak işlemlerin yürütülmesini sağlamak için 1937 yılında Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) imzası ile "Peçe, Çarşaf ve Peştamal Yasağı Hakkında Tamimi" yayınlamıştır. Bu tamimle, 23 Nisan 1937 tarihinden itibaren çarşaf, peçe ve peştamal giyenlerin adreslerinin şehir ve kasabalarda belediye zabıtası, polis memurları; köylerde muhtar ve ihtiyar meclisi azaları tarafından tespitle, mahallin en büyük mülki idare amirine bildirilmesi, bunların Vilayet İdaresi Kanununa göre "Beş liradan yirmi beş liraya kadar" para cezası ile cezalandırılması istenilmiştir (Solgun, 2010: 145).

⁸ BCA, 51.13.00.00.115.5., 14 Ocak 1926.

⁹ BCA, 30.10.192.314.1, 04 Nisan 1926.

¹⁰ BCA, 51.13.00.00.108.10, 14 Kasım 1928.

¹¹ Bazı din görevlilerinin ilmiye kıyafetine riayet etmedikleri, özel işlerini yaparken de ilmi kıyafet giydikleri ve köylerdeki hocaların bu kıyafetle tarlada çalıştıklarından bu gibi hallerin önlenmesi, Bkz. BCA, 51.13.00.00.108.5., 10 Temmuz 1927.

¹² BCA, 51.2.00.00.14.21., 07 Aralık 1928.

¹³ BCA, 30.10.53.346.6., 3 Şubat 1927.

¹⁴ BCA, 30.10.102.668.8., 21 Şubat 1929.

¹⁵ BCA, 30.10.102.668.9., 28 Şubat 1929.

¹⁶ BCA, 490.01.17.88.1.9., 30 Eylül 1935.

¹⁷ BCA, 490.01.17.88.1.7., 4 Ekim 1935.

¹⁸ BCA, 490.01.17.88.1.6., 15 Ekim 1935.

¹⁹ BCA, 490.01.17.88.1.5., 13 Kasım 1935.

²⁰ BCA, 490.01.17.88.1.8., 14 Ocak 1936.

²¹ BCA, 490.01.17.88.1.9., 30 Eylül 1935.

3.9. Diğer Yasal Düzenlemeler

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasal sistem ve hukuk alanında yapılan düzenlemelerin yanı sıra, toplumsal yaşamda ve geleneksel veya dini simgelerde de eski düzenden ayrılmanın sağlanması amacıyla yeniliğe gidilmiştir. Bu yönde atılan adımların tamamı dine yönelik değildi. Bununla birlikte söz konusu düzenlemelerin, Osmanlı'ya özgü din ile kaynaşmış geleneklere karşı olması ve batı kökenli olması oluşan tepkilerin nedeniydi.

1926 yılında kabul edilen Ceza Yasası'nda, dinin siyasal amaçlar uğruna kötüye kullanılmasına karşı hükümler getirilmiştir. Bununla ilgili uzun yıllar boyunca tartışılan 163. madde şöyleydi: “*Kim dini duyguları veya dini veya kutsal sayılan şeyleri herhangi bir şekilde, halkı devletin emniyetini tehlikeye sokacak işler yapmaya özendirme için kullanırsa veya bu amaçla birlik kurarsa, ...ağır hapisle cezalandırılır... Dini temellere veya dini duygulara dayanan siyasi cemiyetlerin kurulması yasaktır*” (Jaschke, 1972: 33). İslamcılara göre bu madde, bireylerin dinsel örgütlenme ve görüş açıklama haklarını sınırlayarak, din özgürlüğünü ortadan kaldırmakta ve 1924 Anayasası ile de çelişmekteydi. Bu maddeler varken, Türkiye’de laik düzen değil, devlete bağlı din söz konusuydu (Öztemiz, 1997: 44).

İtalya'dan alınan yeni Ceza Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle, şeriatın ceza hukuku ile ilgili son parçaları da ortadan kalkmıştır (Jaschke, 1972: 25). Böylece Gökalp'in, “*Milli hukukun bütün dallarını, dinsel etkilerden ve din adamlarının baskısından tamamıyla kurtarmak*” yolundaki isteği yerine getirilmiştir. Mustafa Kemal bu nedenle 1927 yılında anayasadan da “Lüzumsuz ve Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş niteliğiyle uzlaşamayacak deyimlerin çıkarılmasını” önermiş ve bunların, bir zamanlar tutucular için verilmiş tavizler olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal bu sözleriyle; 29 Ekim 1923 tarihli Teşkilatı Esasiye ek yasasının Osmanlı Kanuni Esasisi'nden aldığı “*Devletin dini olarak İslamlığın*” gösterildiği madde ile din işlerinin düzenlenmesini işaret etmiştir (Jaschke, 1972: 26).

4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren ve Cumhuriyetin temel devrim yasası olan Türk Kanunu Medenisi (Türk Medeni Yasası) ile yurttaşların bu yasa kapsamına giren yaşamları bütünüyle laiklik ilkesine göre düzenlenmiştir²² (Yücekök, 1983: 60).

Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için gerekli olan ortam ve koşulların gerçekleşmesi amacıyla kabul edilen diğer yasal düzenlemeler şunlardır: İlmiye Sınıfı ve Devlet Memurları Kıyafeti Kararnamelerinin Kabulü (1925), Uluslararası Erkamın Kabulü Hakkındaki Yasa (1928), Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Yasa (1934), Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Yasa (1934), Soyadı Yasası (1934), Ağırlık ve Uzunluk Ölçülerine Dair Yasa (1930). Ayrıca Takvim Değişikliği (1926), Ticaret Yasası (1926). Hafta Tatilinin Cuma'dan Pazar'a alınması, alafranga saatin kabulü, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi ve Ankara'nın başkent olması (1923) da bunların arasında sayılabilir (Lewis, 2008: 269).

²² Yasanın gerekçesinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır:

“*Yasaları dine dayanan devletler, kısa bir zaman sonra ülkenin ve ulusun gereksinmelerini tatmin etmezler. Çünkü dinler, değişmez hükümler ifade ederler. Yaşam yürür, gereksinmeler süratle değişir, din yasaları, mutlaka ilerleyen yaşamın huzurunda biçimden ve ölü sözcüklerden fazla bir kıymet, bir anlam ifade etmezler... Temellerini dinlerden alan yasalar, uygulandıkları toplumlari, bildirilikleri ilkel devirlere bağlarlar ve ilerlemeye engel belli başlı etki ve nedenler arasında bulunurlar...*” (Yetkin, 2007: 442–443).

3.10. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

1929 yılı aynı zamanda, Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre uygulanan ekonomik sınırlamaların kalktığı ve Osmanlı borçlarından, Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen 85 milyon altın lira tutarındaki borcun ilk taksitlerinin de ödenmeye başlayacağı yıl olmuştur (Boratav, 1929: 43). 1929 ekonomik bunalımının yarattığı olumsuz hava, Batılılaşma ve kapitalizme karşı olumsuz havayı da beraberinde getirmiştir. Batı ve kapitalizm, geri kalmış ülkeleri, onların geri kalmışlıklarını kullanarak köleleştiriyordu (Lewis, 2008: 379). Ayrıca; ülkede kılık kıyafetten, alfabe kadar uzanan geniş bir alanda gerçekleştirilen yenileştirici ve köktenci kararların kamuoyuna yeterince benimsetilememesi, halkla iletişimin yeterince kurulamaması, ekonomik alanda karşılaşılan yetersizlikler geniş bir halk kesiminde hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Vergilerin ağırlığından ve alınma yönteminden, Ziraat Bankası'nın köylüye borç para vermemesinden, bankanın krediyi tüccara kullandırmasından ve tüccarın aldığı parayı köylüye kullandırmasından sürekli yakınılmıştır (Çavdar, 1983: 2052–2053).

Bu dönemde, özellikle ekonomik yaşam ve sonucunda genel toplum düzeni bozulmuştu. Sayılan bu gerekçelerle, aşağıdan yukarıya yani yönetilenlerden yönetenlere doğru bir baskı oluşmaya ve çok partili yaşama geçmek bir zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır (Goloğlu, 2007: 305). Oluşan toplumsal muhalefeti denetim altında tutmak ve ülke genelinde sarsıcı olumsuzluklara yer vermemek gerekiyordu (Çavdar, 1983: 2052). Bu amaçla, laik Cumhuriyet temeline dayanacak ve bu temelden ayrılmayacak bir parti kurdukmak tedbirli bir hareket olarak düşünülmüştür. Bunun için Mustafa Kemal, 1930 yılında Paris Büyükelçiliği'nden Türkiye'ye dönen Fethi (Okyar) Bey ile karşılıklı görüşmelerde bulunmuştur. Fethi Bey'in başlıca düşünceleri şunlardı:

“...İç huzursuzlukta ilk göze çarpan sıkıntı ekonomik ve mali sıkıntıdır... Hükümet gereksiz harcamalar için halktan dayanamayacağı kadar vergiler almakta, yerli ürünler ve sanatlar korunmadığı için ihracat azalmaktadır... Bu durum; tek parti yönetiminden dolayı, mecliste eleştiri özgürlüğünün olmaması ve bakanlar kurulunun sorumsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, bir muhalefete şiddetle gereksinim vardır” (Goloğlu, 2007: 305).

Bütün bu gelişmelerden sonra 12 Ağustos 1930 yılında Fethi Bey tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) siyasal yaşamına başlamıştır. Partinin programı; daha fazla özgürlük, daha az vergi, daha iyi ve daha az hükümet düşüncesi öneriyordu (Lewis, 2008: 375). Daha az vergi verileceği konusu halkın desteğini almış hatta, SCF'nin bu vaatlerinden dolayı esnaftan vergi alınmasında sorunlar ortaya çıkmaya bile başlamıştır²³. Yapılacak yerel seçimler öncesinde de SCF, mütegalibe sınıfından halkı kurtarmayı vaat ederek²⁴ halktan oy istemiştir.

Mustafa Kemal, “Ben SCF'dan iki esaslı prensibe riayet etmesini isterim. Bu iki prensipten biri Cumhuriyet, diğeri layıkluktur (laiklik). Bunların dışında hükümete yapılacak bütün tenkitleri hoş görürüm” demiştir. Hatta partinin ismi de başlangıçta “Serbest Layik Cumhuriyet Fırkası” olarak duyurulmuştur (Özipek, 2005: 247). Bununla birlikte SCF, Halk Fırkası tarafından kuşkuyla karşılanmış ve sürekli takip altında tutulmuştur. Parti müfettişlerine gönderilen bir tamimle de, SCF'nin kurulmasının

²³ BCA, 490.01.1.4.8., 2 Eylül 1930.

²⁴ BCA, 030.10.81.336.29, 6 Ekim 1930

komünist ve mürtecilerinin faaliyetlerini artırmasına²⁵ neden olduğu, SCF'nin cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerini kabul etmeyen, ruhen mürteci ruhlu kişileri üye kaydedilebileceklerine dikkat çekilip, bunların cumhuriyet aleyhine çalışmalar içerisinde bulunabilecekleri belirtilerek gelişmelerden bilgi verilmesi²⁶ istenmiştir.

SCF kısa bir süre sonra yalnızca muhalefet değil, bir iktidar seçeneği de olduğunu ortaya koymuştur. SCF çevresinde toplanan büyük kalabalıklardaki ortak nokta ise, genellikle ekonomik sıkıntı ve tek parti iktidarına olan tepkidir (Goloğlu, 2007: 314). 14 Ekim 1930 tarihinde yapılan yerel seçimlerde de SCF başarılı sonuçlar almıştır. Seçim sonuçları sonrasında, Mecliste çıkan tartışmaların tutucuları cesaretlendirerek, karşı devrime yönelik davranışlarda bulunulması, İzmir'de CHF İl Merkezi'nin ve partiyi destekleyen bir gazetenin saldırıya uğraması Mustafa Kemal'in parti hakkındaki görüşlerini değiştirmesine neden olmuştur (Kili, 2008: 90). Bu gelişmeler partinin kuruluşunu sağlayan siyasi temelleri ortadan kaldırdığı için Fethi Bey, 17 Kasım'da SCF'nin feshedildiğini belirtmiştir. SCF'nin kapatılmasından bir ay sonra 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen'de Asteğmen Kubilay gericilerce şehit edilmiştir (Koçak, 2008, 149). Ortaya çıkan isyanlar ve tepkiler (1925 Şeyh Said İsyanı, 1930 Menemen'de Asteğmen Kubilay'ın şehit edilmesi, 1933 Bursa'da ezanın Türkçe okunmasının protesto edilmesi vb.) Kemalist reformların ülkenin her tarafına yayılamadığının ve halk tarafından benimsenmediğinin bir göstergesi olmuştur (Toprak, 1981: 69).

Alkan (2000: 30); tek parti döneminde siyasi muhalefetin kararlılıkla bastırılmasının bir rejim tehdidinden değil, iktidarı sorunsuz sürdürebilmek endişesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Özipek de (2005: 257); SCF'ye yönelik irticaya taviz verilmesi suçlamasının gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Dindar ve muhafazakâr kesimler ile İslamcılar, "*giysilerinden alfabelerine, ibadethanelerinden eğitim kurumlarına kadar her alanda, devlet eliyle kendilerinin onayı alınmadan dönüştürülmeye çalışıldıkları ve kendileri üzerindeki baskıları hafifletmenin bir yolu olarak*" CHF'nin karşısına çıkan SCF'yi desteklemiştir. Kongar ise (2000: 363), SCF olayının devletçi-seçkinlerin, gelenekçi-liberal cepheyi denetim altına almak için girişilen bir deneme olduğu görüşündedir. Ancak olaylar beklenildiği gibi çıkmamış, SCF bir anda laikliğe karşı İslamcılığın, o dönemlerde yerleştirilmeye çalışılan devletçiliğe karşı tam bir liberalizmin, antiemperyalizme karşı da tam bir batıcılığın adresi olmuştur.

SCF'nin kapatıldığı 1929 dönemi, büyük bunalımın en zor koşullarının yaşandığı yılları kapsamıştır (Şaylan, 1987, 54). Dünya ekonomik bunalımının etkisiyle, tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen büyük düşüşler, çiftçi kesiminin yaşam koşullarında büyük sarsıntı yaratmıştır (Boratav, 2006, 67). Bu nedenle, bunalımın yükünü, sıkıntılarını ve acısını çeken kitleler iktidara karşı büyük bir tepki göstermiştir (Şaylan, 1987, 54). SCF'nin kapatılmasıyla ülkemizdeki ikinci çok partili hayata geçiş denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmış, farklı görüş ve düşüncelerin toplumsal hayatta tartışılması olanağı ortadan kalkmıştır.

²⁵ BCA, 490.01.1.4.12., 22 Ağustos 1930.

²⁶ BCA, 490.01.1.14.11., 2 Eylül 1930.

3.11. İslamiyetin Millileştirilmesi (Ulusallaştırılması) Çalışmaları

Cumhuriyetin kuruluş döneminde devlet, çıkarttığı yasalar ve DİB kanalıyla dini denetim altında tutmaya, dine devletin resmi ideolojisine uygun biçim vermeye çalışmıştır. Cumhuriyet yöneticileri, dinin millileştirilmesi (ulusallaştırılması) konusunu kendilerine gerçekleştirilmesi gereken siyasi bir hedef olarak seçmişlerdir. Cumhuriyet yöneticileri koşullar oluştuğunda da cesur adımlar atmaktan kaçınmamışlardır (Cündioğlu, 2005: 16).

1927 yılında, birleşik bir komisyon tarafından hazırlanan öneriyle, camilerde okunan hutbelerde Kur'an ve hadis metinlerinin Arapça ve Türkçe, öğüt yolunda olanların ise yalnızca Türkçe olarak okunması Diyanet İşleri Başkanlığı'nca kabul edilmiştir (Jaschke, 1972: 44). Yine aynı yıl, sultanlara dua kısmı bulunan eski baskı mevlid kitapları toplattırılarak, zemin ve zamana uygun yeni mevlid kitapları hazırlattırılmıştır²⁷.

Dinin ulusallaştırılması çalışmaları içerisinde din adamlarına da görevler verilmiştir. Aydın din adamı yetiştirmek düşüncesi ile köy imamlarının hesap, coğrafya, tarih ve sağlık bilgisi derslerinden sınava girmeleri, başarılı olanlara belgelerinin verilmesi²⁸, imamlıklara çağdaş bilimler ile donanımlı, çağdaş imam ve hatip yetiştirmek üzere açılan imam ve hatip okulları mezunlarının tayin edilmeleri²⁹, din adamlarının vaazlarda tayyarenin (uç ağın) önemini anlatması ve halkın Tayyare Cemiyeti'ne (Türk Hava Kurumu-THK) üye olunması için teşvik edilmesi istenmiş³⁰, 1927 yılı başından itibaren bütün din görevlileri Tayyare Cemiyeti'ne üye kaydedilmiş³¹, ayrıca imamlara verilecek buyruklara (fermanlara) tayyare fişi kestirilmiş³², fitre, zekât ve kurban derilerinin Tayyare Cemiyeti'ne verilmesi³³ bunun için camilerdeki vaazlarda halka bu yönde teşvikte bulunulması istenmiş³⁴, elde edilen gelirin Tayyare Cemiyeti (THK), Hilal-i Ahmer (Kızılay) ve Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu-ÇEK) arasında paylaşılacağı³⁵ belirtilmiştir. Bununla birlikte Tayyare Cemiyeti'ne yardım sağlamak amacıyla düzenlenen, piyango aleyhinde propaganda yapanlar ortaya çıkınca bunların mahkemelere sevk edileceği belirtilerek din görevlileri de uyarılmıştır³⁶. Bu düzenlemelerle din ve din adamlarından, Cumhuriyetin uygun gördüğü alanlarda yine Cumhuriyetin ilkeleri doğrultusunda, topluma istenilen biçimin verilmesinde faydalanıldığı görülmektedir.

Mustafa Kemal'in en uygun zamanda kaldırılmasını istediği; Anayasanın 2. maddesindeki “Türkiye Devleti'nin dini, İslam dinidir” ibaresi 10 Nisan 1928 tarihinde, verilen önerge ile çıkarılmıştır. Ayrıca; TBMM'nin yetkilerini belirten 26. maddedeki “Şeriat hükümlerinin yürürlüğe konması (Ahkam-ı Şer'iyeye'nin tenfizi)” kısmı çıkarılmış, 16. ve 38. maddelerde reisicumhur ve milletvekillerinin yeminlerindeki “Vallahi” terimi de çıkarılarak “Namusum üzerine söz veririm” ibaresi konmuştur (Tunaya, 2007: 160). Bu dönemde anayasaya laiklik kuralı konulmamakla birlikte, devletin laik bir

²⁷ BCA, 51.2.00.00.6.21., 1 Mart 1927.

²⁸ BCA, 51.3.00.00.15.14., 07 Aralık 1925.

²⁹ BCA, 30.10.192.313.19., 28 Mayıs 1926.

³⁰ BCA, 51.13.00.00.112.19, 13 Nisan 1925.

³¹ BCA, 51.2.00.00.6.25, 23 Mayıs 1927.

³² BCA, 51.3.00.00.16.18., 29 Mart 1927.

³³ BCA, 51.2.00.00.6.11., 5 Nisan 1926.

³⁴ BCA, 51.3.00.00.17.21., 16 Aralık 1929.

³⁵ BCA, 51.13.00.00.112.19. 26.Şubat 1928.

³⁶ BCA, 51.2.00.00.7.4., 25 Temmuz 1928.

demokrasiye yönelmiş olduğu değişikliğin gerekçesini oluşturmuştur (Özek, tarihsiz: 481). Bu değişimlerin nedeni İsmet İnönü ve 121 milletvekilinin değişiklik teklifinde din-devlet ayrılığını sağlamak³⁷ olarak gösterilmiştir.

Din eğitimi ile ilgili önemli bir düzenleme 4 Ekim 1926 tarihinde kabul edilen Türk Kanunu Medenisi'nin 226. maddesinde belirtilmiştir. Bu maddeye göre; “Çocuğun dini terbiyesini tayin ana ve babaya ait olacaktı” (Yetkin, 2007: 442). Yasa ile tek kadınla ve anlaşma ile evlilik, boşanmanın mahkemelerde olması, kadına da boşanma hakkı tanınması kabul edilmiştir (Bilgin, 2005: 54). Bu bağlamda kadın hakları ve aile hukuku, ülkede laikleşmeyi sağlamanın en köktenci adımlarından birisini oluşturmuştur.

1927 yılında yapılan değişiklikle okullardaki ders programlarından Arapça ve Farsçanın yanında din dersleri de çıkarılmıştır (Tanilli, 1991: 234). Bu durum, Arap kültüründen ve dinsel kaynaklardan tamamen uzaklaşma anlamına gelmiştir (Tanör, 2009, 275). Din dersleri yalnızca köy okullarında haftada bir saat olmak üzere bırakılmıştır (Tanilli, 1991, 234). Din derslerinde; İslam imanı ile dini ve milli imanın birliği sağladığı, Hz. Muhammed'in örnek ahlakı, sadakaların hayır kurumlarına da verilebileceği, milli ve dini bayramlar, İslamda bağnazlığın yer almadığı, Ehlibeyt, İslam dininde aklın her şeyden üstün olduğu, din işleri ile dünya işlerinin ayrılığı gibi konular işlenmiştir (Gölpınarlı, 2005: 9). Din dersleri müfredatı ile Cumhuriyetin yeni yapılan devrimlerin benimsetilmesi ve kabul edilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

Din eğitimi konusunda imam hatip okulları ve ilahiyat fakültesi ilerleyen süreçte öğrencisiz kalmaktan kurtulamamıştır. 1924'te 224 öğrencisi olan İlahiyat Fakültesinin öğrenci sayısı 1934'de 20'ye düşmüş, aynı yıl İlahiyat Fakültesi kapatılarak yerine İslam İnceleme Enstitüsü kurulmuştur (Tanilli, 1991: 234). İmam hatip okulları da aynı sonda kurtulamamıştır. 1932 yılında İstanbul ve Konya olmak üzere iki imam ve hatip okulu kalmış, daha sonra bunlar da 1933 yılında kapanmıştır. Bundan sonra din adamları Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetimindeki Kur'an kurslarında yetiştirilmiştir (Jaschke, 1972: 75).

Din eğitim ve öğretimine baktığımızda, 1927 yılından başlayarak ilk ve ortaokullarda din derslerine katılmanın yalnızca velinin isteğine bağlı olduğu görülmektedir. 1935 yılına kadar din derslerine katılmak tavsiye edilmiş, 1935–1948 yılları arasında ise devlet okullarında din eğitimi yapılmamıştır. Bu yıllar arasında din eğitimi camilerde, imam veya yaşlı bir hocanın verdiği Kur'an dersleri dışında, ailelerin kendisi tarafından yapılmıştır (Jaschke, 1972: 82). Bu dönemde resmi din eğitimi ortadan kalkmış, yeni ve çağdaş bir dinsel rehberler sınıfı oluşturma girişimi tamamen terk edilmiştir (Lewis, 2008: 560). Yalnızca Ahmet Hamdi Akseki tarafından *Köylüye Din Dersleri*³⁸, *İslam*

³⁷ Milli egemenliğin gerçekleşmesini sağlayan en ileri devlet biçimi laik ve demokratik cumhuriyet olduğuna göre, laik devlet temeline aykırı fıkraların Anayasa'dan çıkarılması gerekir... Çağdaş hukuk ilminden ve tarihten edindiği deneyimleri göz önünde tutan Türk devrimi, din ile devlet işlerini karıştıran ve türlü zorluğa neden olacak tohumları saklayan maddeleri kaldırarak Anayasa'ya açık resmi bir metin vermekle Türkiye Cumhuriyeti'ne pürüzsüz bir biçimde gerçek durumunu vermiş olacaktır (Tunaya, 2007: 160–161).

³⁸ BCA, 51.3.00.00.17.5., 25 Ağustos 1928.

*Dini*³⁹ gibi bazı din dersi kitapları hazırlatılarak bunların her köyde ve evde bulunması, okutulması tavsiye edilmiştir. Aynı zamanda, İslamda halifelğin yerinin olmadığını açıklayan Abdurazzık'ın “*İslamda İktidarın Temelleri*” gibi (Abdurazzık, 1995: 1), devrin görüşünü destekleyen eserler Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu süreç içerisinde, dinsel öğrenim ve eğitim, ailelerin de sağlam temele dayalı dini bilgileri olmadığı için, alaylı hocaların güdümüne girmiştir. Bazı tarikatlar da bu durumu fırsat bilerek, kendi siyasi çıkarları uğruna dini kullanmışlar, din elden gidiyor çığırtkanlığı ülkede yayılmaya başlamıştır (Özgen, 1995: 131).

Cumhuriyet yöneticilerinin üzerinde durduğu diğer bir konu ise dinde reformdu. Bu amaçla da 1928 yılında, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin uzmanlar komisyonu bir araya gelmiştir. Komisyonun dinin yenileşmesi için getirilen başlıca önerileri şunlardı: İbadetin biçiminde; ibadet yerleri temiz ve düzenli tutulmalı, sıralar, elbiselikler konulmalı, temiz ayakkabılarla girilmelidir. İbadetin dili Türkçe olmalı, hutbelerin Türkçe şekilleri kabul edilmelidir (Jaschke, 1972: 41). Hiçbir duanın ve hutbenin Arapça olmaması ve ulusal dilde olması gerektiği bu önerilerde ısrarla vurgulanmıştır (Lewis, 2008, 559). I. Dünya Savaşı öncesinde Genç Osmanlılar tarafından da benzerleri dile getirilen (Subaşı, 2005, 35) diğer öneriler ise şunlardı:

“İbadetler son derece ruhani bir biçimde yapılmalı, bunu gerçekleştirmek için müzik bilgisine sahip müezzinler ve imamlar yetiştirilmelidir. Ayrıca, ibadet yerlerine müzik aletleri konulmalı, gelişmiş ve enstrümantal ilahilere yer verilmelidir. Hutbelerde doğrudan doğruya dini değerleri ortaya koyabilecek din filozofları yetiştirilmelidir. Bunların yetiştirileceği yer de İlahiyat Fakültesidir”.

Komisyon başkanı Fuat Köprülü din reformunun amacını, “bugünkü yaşamın bütün diğer alanlarında yer alan aktif gelişme sürecine dini de uydurmak” olarak söylüyordu (Jaschke, 1972: 42). Ancak, toplumdan gelen tepkiler nedeniyle komisyon dağıtılmış ve önerileri hükümet tarafından kabul görmemiştir. Önerilere sıcak bakılmamasının bir başka nedeni ise, dini ıslah etmekten daha çok, etkisizleştirilmesinin hedeflenmesidir (Tanör, 2009: 277). Aynı görüşü savunan Tunçay da (1983: 572), sıralanan yeniliklerin din adamlarını güçlendireceği savıyla, uygulanmadığını belirtmektedir.

Yapılan düzenlemelerle dine ulusal bir anlam kazandırmak, yani İslamiyeti ulusallaştırmak konusu gündeme geldiğinde, ibadetlerin Türkçeleştirilmesi konusu da gündeme gelmiştir. Nitekim bu konudaki ilk gelişme, Gökaltın'ın istediği ve Mustafa Kemal'in uyguladığı, ezan ve kametin Türkçeleştirilmesi olmuştur. İlk Türkçe ezan⁴⁰ 1932 yılının Ramazan'ında Ayasofya'da okunmuştur.

Bu tarihten başlayarak, Arapça ezanı yasaklayan bir yasa olmamasına karşılık, minarelerden Türkçe ezan okunmuştur. Arapça ezan okuyanlara 10 liradan 200 liraya kadar para, üç aya kadar da hafif hapis cezası öngören yasa (Caza Yasasının 526. maddesine yapılan ek madde), Atatürk'ün ölümünden üç yıl sonra 2 Haziran 1941 tarihinde çıkarılmıştır. Bu yasa 16 Haziran 1950 tarihine kadar yürürlükte

³⁹ BCA, 51.42.12.102.10., 8 Şubat 1938.

⁴⁰ Diyanet İşleri Reisliği ezanın yeni biçimini şöyle tespit etmiştir:

“1) Tanrı uludur, 2) Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'dan başka yoktur tapacak., 3) Şüphesiz bilirim bildiririm Tanrı'nın elçisidir Muhammed, 4) Haydi namaza, 5) Haydi felaha, 6) Namaz uykudan hayırlıdır (Yalnızca sabah namazında), 7) Tanrı uludur, 8) Tanrı'dan başka yoktur tapacak” (Jaschke, 1972: 45).

kalmış, DP'nin iktidar olması ile birlikte anılan tarihte 5665 sayılı yasa ile Arapça ezan yasağı kaldırılmıştır (Sarıkoşuncu, 2008: 538).

Cumhuriyetin kuruluş döneminde, doğrudan din ile ilgili konular olmasına karşılık, 1927'de hutbelerin, 1932'de ezan, sala ve tekbirlerin Türkçeleştirilmesi, 1934'de Ayasofya Camisi'nin müze haline dönüştürülmesi gibi siyasi kararlar, DİB'nin görüşüne başvurmadan veya aykırı görüş bildirmesine rağmen alınmış ve uygulanmıştır (Kara, 2009: 76). Bunun nedeni dine milliyetçi bir görünüm vermek, ulusalcılık bilincinin her alanda olduğu gibi dine de yansıtılmak istenmesidir (Sarıkoşuncu, 2002: 89). Bu dönemden sonra, ezanın yeniden Arapça okunacağı 1950 yılına kadar, camilerde vaiz veya dua sırasında hükümetin inkılabına ve rejimine aykırı olarak Arapça tekbir yapan cemaate ikazlarda gündemden düşmemiş ve takip edilmiştir⁴¹.

Mustafa Kemal, Türk ulusunun, Kur'an'ı ve İslamı iyi okuyup anlamasının ve cehaletten kurtulmasının aydınlanma ve kalkınmanın gerçekleşebilmesi için ön koşul olarak görmüştür. Bu amaçla Kur'an'ı ilk defa 1927 yılında Türkçe'ye çevirtip ücretsiz dağıttırmiştir. 1932 yılında ise, sağlam hadislerin Sahih-i Buhari adıyla çevirisini yaptırıp, yine ücretsiz olarak dağıttırmiştir (Din, Bilim, Uygarlık ve Atatürk, 2006: 47). Mustafa Kemal, daha sonra, 1936 yılında Kur'an'ın 9 ciltlik tercüme ve tefsirini, masraflarını kendi özel bütçesinden karşılayarak Diyanet İşleri Başkanı Elmalılı Muhammed Hamdi Efendi'ye yaptırmıştır. Türkçe Kur'an'ın tamamı da ilk defa Ayasofya Camisi'nde okunmuş ve radyodan yayınlanmıştır (Işıklı, 2006: 197). Mustafa Kemal'in 5 Şubat 1933 tarihinde Bursa'da yaptığı konuşmada belirttiği gibi "*Sorunun içeriği din değil, dildir*" (Sarıkoşuncu, 2008: 537). Aynı konuda Üçok da (200:, 35), benzeri düşünceleri taşımaktadır: "*Türkiye Müslümanlarının dinsel alanda zaman zaman karşılaştığı çalkantıların, gruplaşmaların, yabancılaşmaların ve tarikatçılığa itilmelerin nedeni, dinini kendi öz dilinde, kendi yazısı ile okuyup anlayamamasından kaynaklanıyordu*".

1932 Yılında Türkiye genelindeki cami ve mescitlerin sınıflandırılması yapılmış ve cemaati olmayan camiler, başta ordu olmak üzere başka amaçlarla kullanmak için kapatılmıştır. Bütün Türkiye genelinde 1927 yılında yapılan tasnife göre 28.705 cami bulunuyordu. Aynı dönemde Türkiye genelindeki okul sayısı ise yalnızca 14.425'di (Jaschke, 1972: 66). Bu döneme gelinceye kadar bazı cami ve medreseler Ressamlar Cemiyeti'ne⁴², hastanelere⁴³ veya Milli Eğitim'e⁴⁴ bırakılmıştır. Bununla birlikte sanat eseri niteliğinde olan camiler ise bu uygulamanın dışında tutulmuş, tarihi özelliği olan ve mimari nitelikteki cami ve medreselerin korunması, yıkılmaması ve işgal edilmemesi, işgal edilenler varsa boşaltılması Dahiliye (İçişleri) Bakanlığı ve Başvekaletçe (Başbakanlıkça) illere tamim edilmiştir⁴⁵. Buna karşılık camilerin diğer kurum ve kuruluşlara verilmesi, depo olarak kullanılması veya boş bulundurulmasına yönelik eleştiriler günümüze kadar gelmiş ve önemli bir eleştiri nedeni olmuştur.

Bu çalışmaların devamında 1933 yılında Üniversite Reformu gerçekleştirilerek, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyleriyle ilgili olan Tevhidi Tedrisat Yasası'nın yükseköğretimdeki aşaması

⁴¹ BCA, 051.42.12.102.13., 17 Şubat 1938.

⁴² BCA, 30.10.192.313.15., 02 Kasım 1925.

⁴³ BCA, 30.10.192.314.3., 13 Kasım 1928.

⁴⁴ BCA, 30.10.139.96.16., 09 Nisan 1928.

⁴⁵ BCA, 180.09.31.168.5., 10 Nisan 1936.

tamamlanmıştır. Üniversite Reformu ile, “Devrimlerin yerleşmesinde yeterince işlevde bulunmadığı, yeni devlet düşüncesine ayak uyduramayarak devrimlerin gerisinde kaldığı ve hatta devrimlere karşı olumsuz bir tutum takındığı” konusunda eleştirilerin odağı olan İstanbul Darülfünunu kapatılarak İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite açılmıştır (Kafadar, 2002: 360).

CHF'nin 1931 Kongresi'nde laiklik ilkesi CHF programına alınmıştır. Programda CHF, dinin yalnızca bir vicdan işi olduğunu, bu nedenle din düşüncelerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutacağını ilan etmiştir. Ulusal eğitim konusunda da, Cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik yurttaş yetiştirmek amaç olarak belirlenmiştir (Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, 1931: 5–9). Ülkede laik düşüncüyü benimsetmek amacıyla da, ders kitaplarında “*dinin bir vicdan olgusu*” olduğu üzerinde önemle durulmuştur. Aynı dönemde okullarda okutulan Yurt Bilgisi kitabında “*vicdan özgürlüğünün, düşünce özgürlüğünün bir sonucu olduğu belirtilerek, din özgürlüğü yani kimsenin dinine, mezhebine karışılmaması*” olarak tarif edilmiştir (Gümüşoğlu, 2005: 76). Devlet, dinin engelleyici etkisinin, laiklik ilkesinin kabul edilmesiyle yok edebileceğini düşünmüş, daha sonraki uygulamalarında ısrarla laiklik ve devletçilik ilkeleri üzerinde durmuştur (Öztemiz, 1997: 39).

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle ulus devletin inşa süreci başlamıştır. Bu amacına yönelik olarak, hukuk, eğitim, toplumsal yaşam ve kültürel alanda, laiklik temelli devrimler yapılmıştır. Dini hizmetlerin ihmal edildiği bu dönemde, bazı uygulamalar da baskı ve zorla uygulamaya geçirilmiştir (Keyder, 1990: 749). Yapılan düzenlemelerdeki başlıca amaç ise; yalnızca devletin değil aynı zamanda toplumun da laikleştirilmesidir (Gözaydın, 2009, 26). Kemalist çağdaşlaşma süreci içerisinde din de tarihe gömülmüş bir çağ dışılık olarak değil, her şey gibi çağdaştırılması gereken bir olgu olarak görülmüştür (Bora, 2009: 118). İslama kazandırılmak istenen başka bir amaç ise, yeni ulusun yapı taşlarından birisini oluşturmasıydı. Ayrıca din, devletin çağdaşlaşma girişimlerini de destekleyen bir araç haline gelmeliydi. Yeni devletin laikleşme ve laikleştirme sürecinde, kültürel alanda milletin homojen, tek etnik kökenli (Türk), tek dilli (Türkçe) ve tek mezhepli (Sünni) olması amaçlanmıştır (Cizre, 2005: 87–88).

Sonuçta, Batı'da toplumsal ve ekonomik gelişmelerin doğal bir sonucu olarak gerçekleşen laikliğin, bu gelişmeleri geç izleyen Türk toplumunda yapısal bir gelişme olmaktan çok, bir hukuksal devrim olarak, devletçi-seçkinlerin ideolojik güdümlenmesiyle topluma sunulmuştur (Sencer, 1983, 569; Kongar, 2000: 355). Toplumsal yapı değişimleri ile halkın günlük yaşantısında bir değişme ortaya çıkarılmayınca devrim, halk için soyut, biçimsel bazı değişikliklerden öteye gidememiştir. Bürokrat seçkinlerin iktidarı döneminde ekonomik gelişme sağlanamayınca, bu yığınlar kendi dışında oluşan iktidara karşı, siyasal ve ekonomik tepkisini, dinsel görüntü arkasında oluşturmuştur (Özek, tarihsiz: 694). Uygulamaya konulan bu politikalarla, Osmanlı'dan devralınan yukarıdan inme, halk için halka rağmen politikalar sürdürülmüştür.

3.12. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye

Avrupa'da 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte, dünya üzerindeki ekonomik krizin etkileri, Türkiye'de de hissedilmiştir. Ülkede birçok mal piyasadan çekilmiş ve fiyatlar artmıştır. Türkiye'de 1933 ile 1939 arasındaki fiyatlarda önemli oranlarda artış olmamasına karşılık, 1939'dan

başlayarak fiyat artışları her yıl ortalama % 200-300 dolaylarında olmuştur (Yetkin, 2007: 105). 1938 yılından 1947 yılları arasındaki dönemde hayat pahalılığı ise tam sekiz kat artmıştır (Yerasimos, 2005: 148). Yaşanan bu olumsuzluklarla Türkiye, II. Dünya Savaşı'na katılmadığı halde, savaşın güçlü etkilerini hissetmiştir. Her gün savaşa girme olasılığı karşısında uygulanan seferberlik, devlet için ağır masraflar yarattığı gibi, aktif nüfusun önemli bir kısmını üretimden çekmiş, çeşitli sektörlerde özellikle tarımda, iş gücü kıtlığına neden olarak üretimi aksatmıştır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 87). II. Dünya Savaşı yılları boyunca tarımsal üretim de 1940 yılından başlayarak düşmüştür. Bunda, Anadolu tarımındaki emeğin kıt olmasının yanı sıra, 18 milyon nüfuslu bir ülkenin, savaş yılları boyunca 1 milyon askeri silâh altında tutması birinci neden olmuştur. Bütün bu etkenlerin sonucunda da, toplam ekilen alanlar gerilemiş ve verim düşmüştür. Savaş yılları boyunca ülkede yaygın kıtlık ve açlık görülmemekle birlikte, tarımsal üretimdeki gerilemeyle, gıda tüketimi ve beslenme düzeyinde de gerilemeler görülmüştür. Bundan en çok etkilenenler kırsal kesimdeki ve kentlerdeki düşük gelirli ve yoksullar olmuştur (Pamuk, 2008: 187-188).

Savaş döneminde, giderek artan savunma masraflarını para basarak karşılamaya çalışan hükümet, 1942 yılının ilkbahar ve yaz aylarından başlayarak olağanüstü kazançları vergilendirmek amacıyla yeni arayışlar içerisine girmiştir (Aktar, 2001: 141). Aynı dönemde şiddetli fiyat artışları ve oluşan karaborsa aşırı kâra yol açmıştır. Var olan vergi sistemiyle de bu kar vergilendirilememiştir. Bu amaçla hükümet, servet sahibi oldukları bilinenlerden, yönetimce takdir edilen oranlarda bir kez olmak üzere Varlık Vergisi uygulamasını getirmiştir (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 88). Varlık Vergisi uygulamasına aynı zamanda, ülkeye ekonomik bağımsızlığını kazandıracak bir devrim yasası olarak bakılmıştır. Piyasaya egemen olan yabancıların ortadan kaldırılarak, piyasanın Türkler'in eline verilmesi amaçlanmıştır (Aktar, 2001: 148). Ancak bu vergi uygulamalarda haksızlıklar getirdiği gibi, beklenen hâsılat da ulaşılamamıştır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 88). Maliye alanında bu vergi ile kaybedilen en değerli şey ise yurttaşın devlete olan güveni olmuştur (Lewis, 2008: 402). Ayrıca; köylüden alınan Yol Vergisi ve 1943 yılında çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi, savaşın bunalımını köylünün sırtına yüklemiştir (Cem, 1995: 311). 1945 Yılına kadar devam eden bu uygulamalarla tek parti rejimi savaş koşullarının yükünü küçük ve orta köylünün üzerine yıkmış ve nüfusun % 80'inin kırsal alanda yaşadığı ülkede bu kesimleri karşısına almıştır (Pamuk, 2008: 197).

Savaşın sona erdiği 1945 yılında üretim düzeyi, 1935 yılının da altında olmuştur (Kazgan, 2006: 69). Savaş yıllarının olumsuzluklarını ortadan kaldırmak ve düşen tarımsal üretimi artırmak isteyen CHP, 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nı çıkartmıştır. Bundaki diğer bir amaç ise CHP'nin, savaş yıllarında güçlenen büyük toprak sahiplerine ve kaybedilen orta köylülüğe karşı, küçük köylülerle ittifak kurma çabası olmuştur (Pamuk, 2008: 209).

Sonuçta, II. Dünya Savaşı döneminde süregelen mal darlığı, pahalılık, reel (gerçek) gelirin düşmesi, tarımın sıkıntılı durumu, bazı önlemlerin uygulanmasında görülen aksaklıklar, halk üzerinde büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Özel kesim de, savaş yıllarında genellikle yüksek kârlar sağlamasına karşılık, memnun olmamıştır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1980: 89). Ekonomik yapının kötüye gitmesinin halk üzerinde yarattığı olumsuz etki ve II. Dünya Savaşı sonrasında dünya üzerinde

esen demokrasi rüzgarlarının etkisiyle, ilerleyen süreçte çok partili hayata geçiş için gerekli atılımların atılması bir zorunluluk halini almıştır.

4. SONUÇ

Cumhuriyetin kuruluş dönemi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin her alanda yokluktan var olma mücadelesi olmuştur. Yapılan devrimlerle egemenlik kaynağının değişmesi, Cumhuriyet dönemindeki Batılılaşma çabalarının, İmparatorluk döneminden en büyük farkını oluşturmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin, Cumhuriyet dönemindeki din politikası, dini, devlet yönetiminin tamamen dışına alıp, onu hurafelerden, bağnazlıklardan, tutuculuktan arındırmak böylece dinde bir aydınlanma hareketini başlatmak, dini, milli (ulusal) bir yapıya kavuşturmak amacını taşımıştır. Bu bağlamda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkeleri laik temellere dayandırılmış, adım adım gidilen süreçte laik yapı ve kurumlar oluşturulmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bazı aydınlar tarafından İslamiyet, haksız olarak geriliğin nedeni olarak görülmüştür. Bu bağlamda da, Batılılaşma ve çağdaşlaşmayı gerçekleştirebilmek için, dinin toplumsal alandaki gücünün kırılması ve varlığının en aza indirilmesi sağlanmak istenmiştir. Toplumsal alanda yapılan düzenlemelerle Batı tipi bir toplum yaratılmak istenmiştir. İlk olarak hilafet kaldırılmış, laiklik, öğretim birliği, tekkelerin kapatılması, Medeni Yasa, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş, şapka devrimi ve bir dizi yenilik kabul edilmiştir. İlerleyen dönemde, otoriter bir biçimde uygulanan laiklik ilkesinde zaman zaman yumuşamalar görülmesine karşılık, laiklik ilkesinin uygulanma biçimi üzerindeki tartışmalar eksik olmamıştır.

Dönemin gelişmelerine uygun olarak din adamlarının topluma örnek olabilecek şekilde yetiştirilmesi için matematik, coğrafya, tarih ve sağlık bilgisi konularında da bilgi sahibi olmaları amaçlanmıştır. Buna karşılık din adamı yetiştirecek okullar ve İlahiyat Fakültesi öğrenci yokluğu nedeniyle kapatılmaktan kurtulamamıştır. Aydın din adamı yetiştirilmesi ve din adamı yetiştirecek okulların kapanmaması için gerekli çabanın gösterilmemesi, halk üzerinde büyük olumsuzluklar yaratmıştır. Diğer taraftan cami ve ibadethanelerin ihtiyaç fazlası olarak görülüp diğer kurum ve kuruluşlara verilmesi veya boş olarak tutulması da yine halkın tepkisini çekmiştir. Bu durum, halkın tek parti dönemine karşı günümüze kadar gelen eleştirilerinin artarak yükselmesine yol açmıştır.

Tek Parti Döneminde din, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkeleri doğrultusunda dönüştürülmesi gereken bir kurum olarak görülmüştür. Bu amaçla ezan, kâmet ve hutbeler Türkçeleştirilmiş, Türkçe din eğitimi kitapları hazırlanmış, Kur'an ve hadisler Türkçeye çevrilmiştir. Bu düzenlemelerle halkın, dinini kendi dilinden öğrenip, anlaması ve uygulaması amaçlanmıştır. Dinin millileştirilmesi (ulusallaştırılması) çalışmaları içerisinde din adamlarına da görevler verilmiştir. Bunun için hutbelerde Cumhuriyetin niteliklerinden ve Cumhuriyetin din karşıtı olmadığını anlatılması istenmiş, din adamları Tayyare Cemiyeti'ne üye olmuş, yine hutbelerde Tayyare Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin anlatılması ve bunlara yardım yapılması istenmiştir. Yapılan bu düzenlemelerle din, halkı devrimler etrafında birleştirecek, bütünleştirecek bir araç olarak da düşünülmüştür.

Buna karşılık yapılan devrimlerin, yoksul halk yığınları üzerindeki etkisi yalnızca biçimsel düzeyde kalmıştır. Bu durumun en önemli nedeni, çalışmanın başında ortaya konulan ülkenin güçsüz ve zayıf toplumsal ve ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır. Ülkede, kendi çıkarlarını koruyacak bir burjuva sınıfının olmaması, devrimlerin yukarıdan inmece politikalarla, halk için halka rağmen anlayışıyla yapılmasına yol açmıştır. Yoksullaşmasının nedeni olarak Batılılaşmayı ve dinsel değerlerden ayrılmayı gören halk yığınları üzerinde de devrimler yalnızca biçimsel olarak etki etmiştir. Ulus-devlet inşa sürecinde her türlü muhalefet hareketine karşı çıkılmış, mezhep ve tarikatların yasaklanması onları yeraltına itmiş ve devrim karşıtı hareketlere yönelmiştir. Uzun süreli savaşların getirdiği yoksulluk, 1929 dünya ekonomik bunalımıyla beraber katlanarak artmış, halk bu durumun nedeni olarak Batılılaşma-çağdaşlaşma ile birlikte dinden uzaklaşılmasını da görmüştür. Devletçilik uygulamasının kabulü ile ekonomide devlet tek belirleyici olmuş, devletçilik ilkesinden aynı zamanda devrimleri destekleyecek ve benimsetecek bir uygulama olarak faydalanılmak istenmiştir. Ekonomik olarak gelişmişlik düzeyinin artmasıyla, devrimlerin de halk tarafından tamamen kabul edileceği düşünülmüştür. Buna karşılık, devlet tarafından uygulamaya konulan “Otoriter Modernleşme” uygulamalarına, “Muhafazakar-İslamcı” düşünceyle karşı çıkışlar yaşanmıştır. İki defa denenen çok partili hayata geçiş çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlanması da güçlü bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasını engellemiş, bu durum ülke için en büyük olumsuzluk olmuştur.

Sonuç olarak, ülkemizde Batıdaki gelişiminin tersine yasa yoluyla yerleştirilmek istenen laiklik, devletçilik uygulamalarıyla desteklenmiştir. Ekonomik ve siyasal açılardan yönetime dâhil edilemeyen geniş halk yığınları ise tepkilerini içten içe dini bir görüntü altında sürdürmüştür. Dinin, getirilen yeniliklerle vicdanlara itilip, toplumsal hayatta etkisinin azalacağı düşüncesinin gerçekleşmediği ilerleyen yıllarda görülmüştür.

5. KAYNAKÇA

- Abdurrazık, Ali (1995), *İslam'da İktidarın Temelleri*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Birleşik Yayıncılık, İstanbul.
- Aksoy, Murat (2005), *Başörtüsü-Türban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, (Bilgi Üniversitesi, SBE, İnsan Hakları Hukuku Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Aktar, Ayhan (2001), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul:.
- Atay, Falih Rıfkı (2004), *Çankaya, Pozitif Yayınları*, İstanbul.
- Avcıoğlu, Doğan, (1971), *Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın, 2 Cilt*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Beriş, Hamit Emrah (2009), *Tek Parti Döneminde Devletçilik*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Berkes, Niyazi (2009), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz.) Ahmet KUYAŞ, YKY, İstanbul.
- Bilgin, Beyza (2005), *İslam'da Kadının Rolü Türkiye'de Kadın*, Sinemis Yayınları, Ankara.
- Bora, Tanıl (2009), *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Boratav, Korkut (2006), *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*, İmge Kitabevi, Ankara.

- Cem, İsmail (1995), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Cizre, Ümit (2005), *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, (1980), (Ed) Memduh YAŞA, Akbank Yayını İstanbul.
- Cumhuriyet Halk Fırkası Programı* (1931), TBMM Matbaası, Ankara.
- Cündioğlu, Düccane (2005), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Recep (1999), *Milli Mücadelede Din Adamları -2 Cilt*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Demirgil, Demir (1969), "Memleketimizin Çözülmemiş Meseleleri, Devletçilik", *Belgelerle Türk Dergisi Dün/ Bugün/ Yarın*, Sayı. 26, (19-24).
- Din, Bilim, Uygarlık ve Atatürk* (2006), (Der.) Mehmet BULUT, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara.
- Goloğlu, Mahmut (2007), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (Muallim) (2005), *Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri, Atatürk Dönemi Ders Kitabı*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Gözaydın (TARHANLI), İştâr (2009), *Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gümüšoğlu, Firdevs (2005), *Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları İstanbul.
- Jashne, Gotthard (1972), *Yeni Türkiye'de İslamlık*, Çev. Hayrullah ÖRS, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Jenkins, Gareth (2008), *Political Islam in Turkey, Running West, Heading East?*, Palgrave Macmillan New York.
- Işıklı, Alpaslan (2006), *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kafadar, Osman (2002), "Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tartışmaları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt. 3, Modernleşme ve Batıcılık*, (Ed) Uygur KOCABAŞOĞLU, (351-381), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karpat, H. Kemal (2009), *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları İstanbul.
- Kayadibi, Fahri (2010), "Atatürk'ün Dini Yönü ve Din Eğitime Bakışı", <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=283>, (18.04.2010).
- Kazgan, Gülten (2006), *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul.
- Keyder, Çağlar (1990), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kırçak, Çağlar (1994), *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kili, Suna (2008), *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları Ankara.
- Koçak, Cemil (2008). "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, (Ed) Sina AKŞİN, (127-223), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Kongar, Emre (1999), *21. Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi

- Kitabevi, İstanbul.
- Kongar, Emre (2000), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Lewis, Bernard, (2008), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür TURNA, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- Mardin, Şerif (2007), *Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler 3*, (Der) Mümtaz'er TÜRKÖNE, Tuncay ÖNDER), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özek, Çetin (Tarihsiz), *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, İstanbul.
- Özgen, Bekir (1995), *Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik*, Çınar Yayınları, İstanbul.
- Özipek, Bekir Berat (2005), "Serbest Fırka'nın Mürtecileri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt. 6 İslamcılık*, (Ed. Yasin AKTAY), (245-259), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öztemiz, Mutay (1997), *Cumhuriyet Döneminde Devletin Din Politikaları*, Pencere Yayınları İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2008), *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sencer, Muzaffer (1999), *Dinin Türk Toplumuna Etkileri, Tarihsel Bir Yaklaşım*, Sarmal Yayınevi İstanbul.
- SARIBAY, Ali Yaşar (1985), *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Olayı"*, Alan Yayıncılık, İstanbul, ("Türkiye'de Modernleşme Sürecinde MSP", İ.Ü. Fakültesi, Yayınlanmış Doktora Tezi).
- Sarıbay, Ali Yaşar (2001), *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sarıkoynucu, Ali (2008), "Atatürk, Din ve Din Adamları", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Bildiriler*, (Ed) Zeki DİLEK, Mustafa AKBULUT, (511-541), Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, Ankara.
- Solgun, Sertaç (2010), *Menemen Olayı Sonrasında İkinci Dünya Savaşına Türkiye'nin İç (1930-1939)*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Subaşı, Necdet (2005), *Ara Dönem Din Politikaları*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Şaylan, Gencay (1987), *İslamiyet ve Siyaset, Türkiye Örneği*, V Yayınları, Ankara.
- Tanilli, Server (1991), *İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?*, Say Yayınları, İstanbul.
- Tanör, Bülent (2009), *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- Tezel, Yahya Sezai (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Toprak (Sayarı), Binnaz (1978), "Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt. 33, Sayı. 1-2, Mart-Haziran 1978, (173-185).
- Toprak, Binnaz (1981), *Islam and Political Development in Turkey*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), E.J.Brill, Leiden.
- Tunaya, Tarık Zafer (2007), *İslamcılık Akımı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tunçay, Mete (1983), "Laiklik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (570-578), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Tunçay, Mete (1992), *T.C. 'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TÜİK, (2006), http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, (02.07.2016).
- Üçok, Bahriye (2000), *Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Yenal, Oktay (2010), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Yerasimos, Stefanos (2005), *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye Cilt.3, 1. Dünya Savaşı'ndan 1971'e*,
Çev. Babür Kuzucuoğlu, Belge Yayınları, İstanbul.
- Yetkin, Çetin (2007), *Karşıdevrim 1945-1950, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları*,
Antalya.
- Yücekök, Ahmet (1983), *100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.